

שנת 1979

”יש שופטים בירושלים” – על בג”ץ בית אל ובג”ץ אלון מורה

ניב יערי, ממונה, המחלקה האזרחית ייעוץ וחקיקה

שנת 1979 הייתה שנה משמעותית בהיסטוריה של מדינת ישראל, והתרחשה בה סערה ציבורית, שתחילתה בשלהי 1978 וסופה בראשית 1980. היו מעורבים בה ראש הממשלה, של שרים, מצביאים ובכירי המערכת המשפטית. נראה שסערה זאת, שעניינה יפורט בהמשך, השפיעה רבות על האתוס הישראלי בכל הקשור ליחסי הכבוד ההדדי בין הרשות השופטת לבין הרשות המבצעת, באופן שנחקק בזיכרון הקולקטיבי בציטוט שיוחס לראש הממשלה מנחם בגין, באומרו:

”יש שופטים בירושלים!”

הימים ימי ממשלת ישראל השמונה-עשרה, אשר בראשותה עמד לראשונה ח”כ ממפלגת ימין, כעבור כמעט 30 שנה מעת הקמת המדינה. שינוי משמעותי זה בזירה הפוליטית זכה לכינוי ”המהפך”, באופן המאזכר את הודעתו של השדרן חיים יבין בעת ההכרזה על תוצאות הבחירות.¹ כבר יומיים לאחר הבחירות, הביע ראש הממשלה מנחם בגין את מחויבותו למפעל ההתיישבות באזור יהודה ושומרון ואת אמונו במפעל זה. כך, בעת ביקור שערך בקדומים (שכונתה אז גם ”אלון מורה” על שם הגרעין שהקימה), אמר מנחם בגין כי ”בקרב יהיו הרבה אלוני מורה”.²

על רקע זה ביקשו אנשי גוש אמונים, אשר היה לגוף הבולט בקידום רעיון יישובו של אזור יהודה ושומרון, להקים באמצעות ”גרעין אלון מורה” יישוב חדש באזור שכם, תחת אותו השם. על אף התמיכה הרעיונית שהביע ראש הממשלה בהתיישבות, בשל שיחות השלום שהתקיימו עם מצרים באותה עת, הוחלט כי בשלבי המשא ומתן (שיחות קמפ-דיוויד), לא יוקמו יישובים חדשים באיו”ש.³ על רקע זה גברו הלחצים מצד אנשי גוש אמונים, לפעול באופן עצמאי ולהקים יישוב חדש, לצד יישובים נוספים, ובראשם היישובים בית אל ואלון-מורה.

¹ ר' גם סיקור עיתונאי מיום 18.5.1977: מאמר מערכת ”אחר מפולת המערך ונצחון הליכוד בבחירות – בגין יחתור להקמת ממשלת אחדות לאומית” **מעריב** 18.5.1977 jpress.org.il/Olive/APA/NLI_heb/sharedpages/SharedView.Page.aspx?sk=7E224282&href=MAR/1977/05/18&page=1; סופרי דבר ”מסתמנת ירידה גדולה למערך לטובת הליכוד” **דבר** 18.5.1977 jpress.org.il/Olive/APA/NLI_heb/sharedpages/SharedView.Page.aspx?sk=2CED0B77&href=DAV/1977/05/18&page=1

² יוסף ולטר ”בגין באלון מורה: ”בקרב יהיו הרבה אלוני מורה- ולא יהיה צורך בקדום”” **מעריב** 20.5.1977 jpress.org.il/Olive/APA/NLI_heb/sharedpages/SharedView.Page.aspx?sk=50ECE3D2&href=MAR/1977/05/20&page=3

³ דניאל בלוך ”ישראל לארה”ב: לא ישובים חדשים” **דבר** 27.10.1978 jpress.org.il/Olive/APA/NLI_heb/SharedView.Article.aspx?href=DAV%2F1978%2F10%2F27&id=Ar00109&sk=4C26A3FC; דניאל בלוך לישראל ברור שההתנחלות תוקפא למעשה לטווח ארוך” **דבר** 22.9.1978

היישוב בית אל, בדומה למרבית היישובים שהוקמו באזור יהודה ושומרון באותן שנים, הוקם על בסיס צו תפיסה צבאי – כלי ביטחוני שנועד לאפשר לגורמי הצבא באזור לתפוס חזקה בשטח מסוים, לשם מימוש מטרות ביטחוניות במובהק.⁴ משמעות הוצאת הצו היא, **שגורמי הביטחון סברו כי הקמת יישוב באותה נקודה מהווה כלי לשמירת ביטחון האזור, ועל כן יש לצורך בתפיסת הקרקע לשם הקמת היישוב**. תרומתו של היישוב לביטחון מתבטאת למשל בהיות היישוב מכשול המונע חדירת מחבלים לעומק השטח ולבסוף לישראל, הן מתחומי אזור יהודה ושומרון, הן מתחומי ירדן וכך גם בגזרות נוספות.⁵

תושבי הכפרים הסמוכים לבית אל וליישוב הנוסף שהוקם בסמוך לאותו מועד – רועי שבבקעת הירדן, הגישו עתירות נגד תפיסת אדמותיהם, כאשר עיקר טענותיהם נסבו סביב עצם חוקיותה של ההתיישבות הישראלית באזור יהודה ושומרון וכן סביב חוקיות הפגיעה ברכושם של העותרים (אדמותיהם), בהתאם לעקרונות המשפט הבין-לאומי.

בית המשפט דחה את העתירה, בפסק דין שניתן בהרכב של חמישה שופטים, לרבות מ"מ נשיא בית המשפט, משה לנדוי. בפסק הדין המפורט שניתן בעניין זה, נקבע כי **הוראות המשפט הבין-לאומי הרלוונטיות, מכוחן נטען כי ההתיישבות אינה חוקית, אינן נמנות על החלק בתחום משפט זה המחייב את כל העמים (המכונה "משפט מנהגי"), אלא הן חלק מן המשפט ההסכמי בין המדינות. לאור כך, נקבע כי סוגיות הנוגעות לעצם חוקיותה של ההתיישבות הישראלית הן עניין מדיני, שראוי שיתברר בשיח בזירה זו ועל כן אינו שפיט**.

נוסף על כן, נקבע כי בשים לב לשיקול הביטחוני הזמני שבבסיס ההתיישבות המבוקשת, לא ניתן לקבל את הטענות לפיהן נטילת האדמות של העותרים לצרכי ההתיישבות הן בגדר הפקעה אסורה, משום שבהתאם להוראות המשפט הבין-לאומי, קיימת סמכות לתפוס רכוש לשם שמירה על ביטחון האזור.⁶

פסק הדין, שניתן ביום 15.3.1979, זכה לתמיכה רחבה מצד גורמי הממשלה והקואליציה. מפורסמת ביותר הייתה אמירתו של ראש הממשלה מנחם בגין, כאשר מצא לנכון להזכיר את החלטת בית המשפט בנאום שערך בכנסת לשם הצגת ואישור הסכם השלום עם מצרים, שנדון במקביל באותם ימים:

jpress.org.il/Olive/APA/NLI_heb/SharedView.Article.aspx?href=DAV%2F1978%2F09%2F22&id=Ar00106&sk=F498D068

⁴ להרחבה ר' בג"ץ 10356/02 הס נ' מפקד כוחות צה"ל בגדה המערבית, פ"ד נח(3) 443, עמ' 458-456.

⁵ ראו למשל את האמור בהחלטת השופט ויתקון בעניינם של עותרים בדואים, תושבי אזור פתחת רפיח, אשר ביקשו מבית המשפט העליון לבטל את החלטת המפקד הצבאי להוציא צו תפיסה לשם יצירת אזור חיץ ביטחוני והקמת היישוב ימית:

"לפנינו טענו העותרים שהרחקתם ממקומות מגוריהם אינה צורך בטחוני ושהנימוקים הבטחוניים אינם אלא אמתלה להכשרת הקרקע להתיישבות יהודית. ואילו המשיבים טענו כי יש ויש צורך בטחוני לפנות את העותרים ואת בני שבטיהם ממקומות מגוריהם ושאל נוכחותם והתיישבותם של מתיישבים יהודיים במקומות המפונים משמשות את צרכי הבטחון במרחב זה. אשר להרחקת העותרים אין ספק שהיא בגדר סמכותם של המשיבים, ובלבד שפעלו מתוך שיקולים בטחוניים. ברור שהעובדה, שאותם מקרקעין מיועדים, כולם או מקצתם, להתיישבות יהודית, אינה שוללת מהפעולה בשלמותה, את אפיה הבטחוני. שיקולי הבטחון, שנטענו ונסקרו כמפורט בפסק-דינו של חברי הנכבד, לא הופרכו ולא נתגלו כמדומים וכהסוואה לשיקולים אחרים כאשר נודע מפי אלוף טל עצמו שהשטח (או חלק ממנו) נועד להתיישבות של יהודים, כשאף היא, במקרה דנן, אמצעי בטחוני."

בג"ץ 302/72 שיח' סולימאן חסיין עודה אבו חילו נ' ממשלת ישראל, כז(2) 169 (1973).

⁶ בג"ץ 606/78 סלימאן אויב נ' שר הביטחון, פ"ד לג(2) 113 (1979).

"אדוני היושב-ראש, לעם היהודי יש זכות מלאה להתנחל בארץ-ישראל. זכות זו קוימה ותקוים... בימים אלה החליט בית-המשפט העליון, בשבתו כבית-דין גבוה לצדק, בהרכב מורחב של חמישה שופטים, לאמור שההתנחלות האזרחית היא חלק של מערכת הבטחון של ישראל. זהו פסק-דין עקרוני, תקדימי.

...

ואם מישוהו יאמר לי אי פעם שההתנחלות היהודית בארץ-ישראל היא בלתי-חוקית, יהיה אשר יהיה האומר, כך אשיב לו: **יש שופטים בישראל**.⁷

מעניין להצביע על שוני מסוים בין האופן בו נחקק נאום זה בזיכרון הקולקטיבי, לבין האופן בו דברים התרחשו בפועל, וזאת על אף שנראה כי המהות העקרונית של זיכרון זה נשתמרה. שוני טכני נוגע לנוסח האמירה – סקירת השיח הישראלי תגלה כי הביטוי המוכר יותר הוא "יש שופטים בירושלים" ולא "בישראל". קיימת מחלוקת בעניין נסיבות גלגול הביטוי באופן שונה, אך נדמה כי הסבר אחד המניח את הדעת, הוא זה המאתר את מקור הטעות לראשונה במאמר שפורסם על ידי שר המשפטים דאז, שכותרתו "יש שופטים בירושלים", והוא עוסק בין השאר באותו נאום של בגין.⁸

טעות נוספת שרווחת בציבור, נוגעת לייחוס אמירתו של ראש הממשלה בגין למועד בו החליט בית המשפט העליון כי אלון מורה לא תוכל להישאר במקומה הנוכחי. כפי שניתן לראות, ראש הממשלה בירך על החלטת בית המשפט, כאשר זאת אשרה את הקמת בית אל, ולא כאשר נקבע כי אלון מורה הוקמה שלא כדין. כה רווחת טעות זאת, עד שניתן לאתר גם אמירות מצד שופטי בית המשפט העליון המייחסות את אמירתו של ראש הממשלה למועד קביעת בית המשפט כי לא ניתן להקים את היישוב אלון מורה.⁹

אך נדמה כי לא בכדי אמירתו של ראש הממשלה בגין יוחסה ב"משפט ההיסטוריה", לסוגיית כיבוד החלטות בית המשפט העליון בכל תנאי. באותה שנה גורלית - 1979 - נדרשה כאמור ממשלת ישראל להתמודד עם החלטה הקובעת כי הקמת אלון מורה במיקום שבו התיישבו מקימה בפועל, אינה חוקית ויש להסירה. בהחלטתו, בית המשפט חזר וקבע, כי אמנם אין מניעה משפטית להקמת יישובים על בסיס צרכים צבאיים, אך נמצא כי **במקרה המסוים של אלון מורה, לא שוכנע בית המשפט כי אכן התקיים צורך צבאי שכזה**.

קביעה זאת נשענה על מספר נימוקים, ובראשן העובדה שגרעין אלון מורה עלה לראשונה לאתר ללא הסכמה מצד הממשלה; ורק לאחר מכן ניתן אישור הממשלה, בזמן שסגן ראש הממשלה יגאל ידין, התנגד להקמת היישוב והעלה התנגדותו בפני ועדת שרים, שבחרה לדחות את ההתנגדות. גורם משמעותי נוסף שהשפיע לבטח על ההחלטה, היה עמדתו של שר הביטחון דאז, עזר וייצמן, לפיה אין הכרח ביטחוני בהקמת היישוב בנקודה המבוקשת. על כך נוספה עמדת

⁷ פרוטוקול הישיבה המאתיים-ושש של הכנסת התשיעית, (20.3.1979); ד"כ, כרך כ"א, 1896 (תשל"ט)

⁸ http://fs.knesset.gov.il/9/Plenum/9_ptm_254119.pdf;

⁸ להרחבה: נתן ברון, **משפט, יצרים ופוליטיקה - שופטים ומשפטנים בסוף המנדט ובראשית המדינה**, (2015) – הקדמה ופרק 16.

⁹ כמשתמע מדברי הנשיא בדימ' אהרון ברק: דרור בר יוסף עורך, **הפרדת רשויות ועליונות המשפט בדמוקרטיה הישראלית – בהשקפתו של מנחם בגין** (2013), עמ' 7 <https://bit.ly/2DajCh9>

וכן: יובל יועז "שופט העליון מלצר: "לא צריך להגיד יש שופטים בירושלים"" **גלובס** 26.5.2013 <https://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1000846989>

המתישבים עצמם, שלאחר שבית המשפט אישר את צירופם להליך, הגישו הודעה בה עמדו על כך שהצורך הביטחוני בהקמת היישוב הוא טפל לעיקר – מצות יישוב הארץ והזכות שניתנה להתיישבות זאת בתורת ישראל. על רקע כלל נסיבות אלו, החליט בית המשפט בראשות המשנה לנשיא, משה לנדוי, כי אין אלא להורות על פינוי הנקודה, משהוקמה שלא למטרה ביטחונית עיקרית.¹⁰

בישיבה שנערכה בסמוך לאחר מתן פסק הדין, פתח ראש הממשלה בדברים אלו:

"אנו כמובן, לא נמסור הודעות, שהן מיותרות לחלוטין, לאמור שיש לכבד את פסק הדין של בית המשפט העליון. הודעות אלו הן מיותרות, כי הדבר מובן מאליו."

משכך, הנקודה בה הוקם היישוב בראשונה פונתה, ותושביה עברו לגור בהר כביר, המצוי בצדה השני של העיר שכם. כך הוקם היישוב במקומו הנוכחי, על גבי אדמות מדינה.¹¹ ניתן בהחלט לומר, כי גישתו של ראש הממשלה בדבר חשיבותו של שלטון החוק והכבוד ההדדי בין הרשויות השונות, באה לידי ביטוי הן במקרה זה והן במקרים אחרים שבהם התעוררה סערה ציבורית ביחס להליכים משפטיים רגישים. בעניין אחר, בו חברי ממשלה שונים טענו כי ראוי שהיועץ המשפטי לממשלה ישקול מחדש את עמדתו ביחס להעמדתם של עובדי מדינה שפעלו בניגוד לצו מניעה שניתן על ידי בית המשפט לדין משמעת, אמר ראש הממשלה בגין כך:

"... הממשלה דוגלת בעקרון עליונות המשפט על כל רשות מרשויותיה המבצעות של המדינה, לרבות הממשלה עצמה. אני מבקש את השרים להקפיד על כך, כי הרשויות ימלאו ללא סייג אחר צווי בית משפט ויבצעו אותם בנאמנות."¹²

גם בית המשפט העליון חיווה דעתו על החשיבות שבמארג יחסים תקין ועדין, הנובע מהכבוד שבית המשפט רוחש לעקרון הפרדת הרשויות וריבונות העם. את החשש מפרשנות מוטעית ופוליטית של החלטות בית המשפט במקרים רגישים, ביטא המשנה לנשיא מ' לנדוי אף במקרה של אלון מורה, כאשר אמר:

"אסור לנו בשבתנו לדין, לערב בה (הכוונה לנימוקי ההחלטה בתיק- מחבר המאמר) את השקפותינו האישיות כאזרחי המדינה. אבל עדיין רב החשש שבית- המשפט יראה כאילו נטש את מקומו הראוי לו וירד אל תוך זירת הוויכוח הציבורי, ושהחלטתו תתקבל על-ידי חלק מן הציבור בתשואות ועל-ידי חלקו האחר בדחייה גמורה ונרגשת. במובן זה אני רואה עצמי כאן, כמי שחובתו לפסוק על-פי הדין בכל ענין המובא לפני בית-משפט כדין, היא דווקא כופה עלי הר כגיגית, בידעי היטב מראש שהציבור הרחב לא ישים לבו להנמקה המשפטית

¹⁰ בג"ץ 390/79 עזת דויקאת נ' ממשלת ישראל, פ"ד לד(1), (1979).

¹¹ מאמר עורכים "אלון מורה – סוף טוב" מעריב 30.1.1980. http://jpress.org.il/Olive/APA/NLI_heb/sharedpages/SharedView.Page.aspx?sk=495C8311&href=MAR/1980/01/30&page=5

¹² פרוטוקול ישיבה נד/של"ט של הממשלה, ב באייר תשל"ט – 29.4.1979, עמ' 119.

ר' גם בעמ' 116 לפרוטוקול זה, בו אמר ראש הממשלה בגין:

"... אני רוצה לומר, שליועץ המשפטי לממשלה במדינת ישראל יש מעמד מיוחד. איני סובר שמעמד זה מעוגן בחוק חרוט, אך הוא מעוגן בנוהג שקיים מאז הקמת המדינה והנוהג כוחו ככוח החוק. אני לא אפרט מה מעמדו המיוחד של היועץ המשפטי לממשלה. לעומת זאת אומר, שבגלל אותו מעמד, הממשלה אינה מתערבת בשיקולי היועץ המשפטי לממשלה – לא משרד ממשלתי ולא הממשלה בתור שכזאת."

אלא למסקנה הסופית בלבד ובית-המשפט בתור מוסד עלול להיפגע במעמדו הראוי לו, מעל למחלוקות המפלגות את הציבור. אך מה נעשה וזה תפקידנו וזו חובתנו כשופטים.¹³

נדבך נוסף שברבות השנים חודד, גם בהקשרי ההתיישבות הישראלית, מתייחס לכך שלא ראוי ולא נכון שבית המשפט יתעסק בסוגיות שמרכז הכובד המכריע שלהן הוא מדיני-פוליטי. כך צייר בלשונו הצבעונית השופט מ' חשין נושא זה בפסיקתו בעניין חוקיות הרחבת היישוב מעלה אדומים:

"אכן, בימינו נדרשים אנו – אם לא מעשה-שיגרה כי-אז מעת-לעת – לעתירות שאבותינו במשפט לא שיערו כי בית-משפט יידרש להן. וטוב שכך. לא ינום ולא יישן שופט בישראל.

משאמרנו דברים אלה שאמרנו, ובה-בעת נבין ונדע כי עקרון האי-שפיטות לא גז ולא פס מן העולם; מובנה הוא בשיטת המשפט; אבן-בניין ראשונית הוא בשיטת המשפט – בכל שיטת משפט – והוא אחת השלוחות של עקרון הפרדת הרשויות וביזור הסמכויות.

העתירה שלפנינו – בעיקרה ובלבה – עתירה ציבורית היא... ובעתירה ציבורית שומה עלינו להלך זהיר-זהיר. אכן, שלטון החוק אין לו גבולות; עמנו הוא באשר נלך ונבוא, ונוכח הוא בכל אתר ובכל עת... עם זאת בעתירה ציבורית – בייחוד בעתירה ציבורית – שומה עלינו להזהיר עצמנו שמא נסיג גבולן של רשויות-אחיות לנו."¹⁴

(ההדגשה אינה במקור)

ניתן לומר, שפרשת אלון מורה היוותה אבן בניין חשובה בבניית מורשת המשפט והממשל במדינתנו, תוך שיקוף של גישה ראויה לעיסוק באירועים נפיצים ורגישים – בכבוד הדדי בין הרשויות, בזהירות ובענווה. הגישה הזו אפינה כפי שניתן לראות לעיל, הן את הדרג הפוליטי והן את הדרג המשפטי.

גם כיום, עבודתנו היום יומית במשרד המשפטים בכלל ובייעוץ וחקיקה בפרט, מערבת טיפול בסוגיות רגישות לא פעם, אשר בהן אנו נדרשים לשקף את המצב המשפטי למשרדי הממשלה, תוך כיבוד צרכיהם, והכל לאור המשפט והחלטות בית המשפט המשקפות אותו. נסיים בקריאה, שאמנם אם נדקדק היסטורית לא נאמרה, אך לבטח הפכה למוטו מכובד – יש שופטים בירושלים!

¹³ ר' ה"ש 10.

¹⁴ בג"ץ 3125/98 עימד נ' מפקד כוחות צה"ל באזור, פ"ד נה(1) 913 (1999).